

III. Selim Dönemi İslahatlarının Malî Yönü: İrâd-ı Cedîd

İbrahim ÇAKIR¹

ÖZ

Bu makalede, III. Selim dönemi ıslahatlarının finansmanını karşılamının yanı sıra malikâne ve esham gibi devleti zor duruma düşüren sistemleri ortadan kaldırmak amacıyla kurulan İrâd-ı Cedîd hazinesinin kuruluşu ve ortadan kaldırılana kadar üstlendiği görevler ele alınmıştır. 1787’de Avusturya ve Rusya ile harpler devam ederken tahta çıkan III. Selim, daha şehzâde iken Fransa kralı XVI. Louis ile mektuplaşmış, devletin içerisine düştüğü durumdan kurtulması için Avrupa tarzı reform yapılmasını hayatî önemde görmüştür. Bu doğrultuda, devlet adamlarının hazırladığı lâyihalardan ve Ebubekir Râtıb Efendi’nin Viyana Sefaretnâmesi’nden yararlanarak harekete geöen III. Selim, Nizâm-ı Cedîd olarak adlandırılan ıslahatlara başlamıştır. Bu dönemde yapılan ıslahatların malî yönünü İrâd-ı Cedîd hazinesi oluşturmuştur. Mevcut hazine ve gelir kaynakları ile askerî alan başta olmak üzere yapılacak olan ıslahatların giderlerini karşılamının zorluklarının bilincinde olan III. Selim, ıslahatları malî yönden desteklemek amacıyla yeni bir hazine teşkil etmiştir. İrâd-ı Cedîd adı verilen bu yeni hazine için birçok yeni gelir kaynakları tespit edilerek işe başlanmıştır. Gelirlerinin çokluğu kadar giderleri de bulunan bu hazine, 1807’de ortadan kaldırılincaya kadar kendisine düşen hemen her görevi başarıyla yerine getirmiştir. Aynı zamanda Hazine-i Âmire ve Tersâne Hazinesi’ne de yardımlarda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İrâd-ı Cedîd, Nizâm-ı Cedîd, III. Selim, İslahat, Osmanlı.

Financial Aspects of the Selim III Era Reforms: “Irad-i Cedit”

Abstract

In this article, the establishment of the İrâd-ı Cedid treasury, which was established in order to meet the financing of the reforms of the Selim III period, as well as to eliminate the systems that put the state in a difficult situation such as malikâne and esham, and the duties it assumed until its abolition were discussed. While the wars with Austria and Russia were continuing in 1787, Selim III, who ascended the throne, corresponded with the King of France, Louis XVI, while he was still a prince, and saw European-style reforms as vital in order to get the state

¹ İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.
ORCID: 0000-0002-9863-2510 ibrhmckr.2018@gmail.com

out of the situation it was in. In this direction, taking action by taking advantage of the statements prepared by the statesmen and the Vienna Embassy of Ebubekir Râtîb Efendi, the Selim III started there forms called Nizam-ı Cedid. The financial aspect of there forms made in this period was the İrâd-ı Cedid treasury. Being aware of the difficulties of meeting the expenses of there forms to be made, especially in the military field, with the existing treasury and income sources, Selim III created a new treasury in order to financially support there forms. Many new sources of income were identified for this new treasure, called İrâd-ı Cedid, and work was started. This treasury, which has expenses as much as its income, success fully fulfill edalmost every task that fell on it until it was abolished in 1807. He also contributed to the Central Treasury and the Shipyard Treasury.

Keywords: İrâd-ı Cedîd, Nizâm-ı Cedîd, III. Selim, Reform, Ottoman.

Giriş

Kuruluşundan XVII. yüzyılın sonlarına kadar Avrupalı devletler karşısında bilhassa askerî alanda üstünlüğe sahip bulunan Osmanlı Devleti, bu tarihe gelindiğinde birçok iç ve dış sebeplerdendolayı Avrupalı devletler karşısında gerilemeye başladı.² XVIII. yüzyılın başlarında Amcazâde Hüseyin Paşa'nın ıslahatlarıyla³ başlayan süreç⁴, Lâle Devri (1718-1730)'nde ilk defa Avrupa'nın üstünlüğünün kabul edilmesiyle, yine ilk defa Avrupa'dan iktibaslar yapılmasıyla devam etti.⁵ Bu dönemde Paris sefiri Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin Paris sefaretî sırasında kaleme aldığı Sefaretnâmesi⁶ Avrupa tarzı reform yapılması hususunda dönemin padişahı III. Ahmed ve Sadrâzam Nevşehirlî Damad İbrahim Paşa üzerinde oldukça etkili olmuştur. Sonraki süreçte I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerinde, Koca Râgıb Mehmed, Kara Vezir Seyyid Mehmed ve Halil Hamid gibi dirayetli sadrazamlar ile Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa), Baron de

² Osmanlı Devleti'nin "gerilemesi" veya daha doğru bir ifadeyle Avrupa karşısında üstünlüğünü kaybetmesi meselesi araştırmacıların ilgisini çeken bir husus olmuştur. Bu hususta bazı araştırmacılar iç sebepleri, bazıları ise dış sebepleri öne çıkarırken, son zamanlardaki araştırmacılar her iki hususu da öne çıkararak incelemektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2015; Stanford, J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. I, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2004.

³ İslahat kelimesi, Arapça, sulh kelimesinin çoğuludur. "Sulh" iyileştirme, düzeltme, eksiklikleri tamamlama, fenalığı giderip iyileştirme demektir. İslahat, ıslah kelimesinin çoğulu olarak, düzeltmeler, iyileştirmeler manalarına gelir. Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devletinde İslahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 6, 1995, s. 173.

⁴ Amcazâde Hüseyin Paşa'nın bu ıslahatları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Stanford J. Shaw, *g.e.*, s. 277-279.

⁵ İlk defa Avrupa'dan yapılan iktibaslardan kastımız, Avrupa'da yaklaşık iki yüz elli yıldır kullanılan, Osmanlı Devleti'ne henüz getirilen ve Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin oğlu Mehmed Said Efendi ile İbrahim Müteferrika'ya atfedilen matbaanın kurulmasıdır. Bu mesele ve basılan ilk eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 50-63. İbrahim Müteferrika'nın matbaaya izin verilmesi üzerine yazdığı belge için bkz. DABOA, HAT, 1665-56, H. 29-12-1139.

⁶ Abdullah Uçman, *Fransa Sefaretnamesi: Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017; Abdullah Uçman, "III. Selim'in Viyana Elçisi: EbubekirRâtîb Efendi'nin Nemçe Sefaretnâmesi", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2010, s. 625-639.

Tott gibi çok sayıda Avrupalı uzmanın⁷ da yardımlarıyla Avrupa tarzı ıslahatlar yapılmaya başlandı.⁸

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, özellikle idarî, askerî ve iktisadî kurumlarının çoğunun artık işlemediğini fark edip bunların bir kısmında köklü değişikliklere gitmek zorunda kalırken, dönemin ihtiyaçlarına uygun yeni kurumlar oluşturmaya da başladı. Özellikle askerî ve idarî kurumlarda bu değişim acil bir zorunluluk olarak kendisini hissettiriyordu. Daha da önemlisi, bu kurumlardan herhangi birinde yapılması düşünülen yenilik, diğer kurumları da alâkadar ettiği ve etkilediği için aslında toptan bir değişim ve dönüşüm söz konusu olmaktaydı. Mesela askerî alanda yapılacak bir değişim idarî ve malî alanlardaki değişimi de zorunlu hale getirmekteydi.⁹

XVIII. asırda yapılan ıslahatların temel amacı, 1683 Viyana Bozgunu'ndan beri devam eden Avrupa karşısındaki gerilemeye bir an önce son vererek tekrar üstünlük kurmaktır. Fakat özellikle 1768-1774 yılları arasında yapılan ve Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle sonuçlanan Osmanlı-Rus savaşı,¹⁰ artık hiç olmazsa "Avrupa'ya ayak uydurma" amacının güdülmesine ve bu noktadan hareketle ıslahatlar yapılmasına sebep olmuştur.¹¹ İşte bu amaçlar doğrultusunda yapılan ıslahatlar, III. Selim döneminde de devam ettirilmiştir. Bu dönemde yapılan ıslahatların finansmanını karşılamak ve aynı zamanda uzun yıllardır faydadan çok zarara sebep olan Malikâne ve Esham sistemlerini ortadan kaldırmak amacıyla kurulan İrâd-ı Cedîd hazinesi, kısa bir süre faaliyette kalmasına rağmen üzerine düşen hemen hemen bütün görevleri başarıyla yerine getirmiştir. III. Selim ve döneminde yapılan Nizâm-ı Cedid üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Fakat bu ıslahatların malî yönü hakkında pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu makalede, devletin ana hazinesi olan Hazine-i Âmiye'ye de katkıda bulunan İrâd-ı Cedîd hazinesinin faaliyette olduğu dönemde gelir ve gider kalemlerinin neler olduğu ve hangi işlevleri gördüğü sorularına cevap verilerek konu müstakil bir eser halinde ele alınmıştır.

III. SELİM DÖNEMİ İSLAHATLARININ MALÎ YÖNÜ: İRÂD-I CEDİD

III. Selim daha padişah olmadan evvel Osmanlı Devleti'nde bir takım ıslahatlar yapılması gereğini duymuş ve bu inancın tesiriyle, içinde bulunduğu şartların kötülüğüne rağmen, kendisini yapmayı düşündüğü ıslahatlar için hazırlamaya koyulmuştur.¹² Velihaht

⁷ Osmanlı Devleti'nde özellikle XVIII. asırdaki reformlarda önemli rolleri olan bu Sadrâzamlar ile Baron de Tott gibi yabancı uzmanlar ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Gündüz, *XVIII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde İslahat Hareketleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

⁸ XVIII. yüzyıl boyunca yapılan ıslahatlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devletinde İslahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri", s. 173-194; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi", *Türkler*, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

⁹ Yunus Koç-Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012, s. VIII.

¹⁰ 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 365-427.

¹¹ III. Selim'den sonra tahta geçen IV. Mustafa'ya daha şehzâde iken Avrupa ahvâli, devlet idaresi vs. konularda bilgi vermek amacıyla yazılan Koca Sekbanbaşı Risâlesi'nde; Nizâm-ı Cedîd'in gerekliliği vurgulanırken, *Usûlü-l Hikem fi-Nizâmü-l Ümem* adlı eserden de örnekler verilerek Frengistan denilen Avrupalı devletlerin ilerlemelerine ve Devlet-i Aliyye'nin geride kalmasına sebep olan unsurlardan bir kısmı dile getirilmektedir: *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, Haz. Abdullah Uçman, Kervan Kitapçılık, 1974, s. 45 vd.

¹² Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları -Nizam-ı Cedid- 1789-1807*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 11.

sıfatıyla kafes hayatını yaşamaya başladıktan sonra kendisiyle temas etmek müsaadesine malik olan kimselerden devletin iç ve dış durumunu öğrenmeye çalışmıştır.¹³ III. Selim'in daha şehzadeligi sırasında Fransa Kralı XVI. Louis ve Başvekil Kont Monmoren ile yaptığı muhaberata ait mektup müsveddeleri Topkapı Sarayı'nda mahfuzdur. Bu muhabere Sultan Selim'in Paris'e gönderdiği mutemedi İshak Bey ve Fransa'nın İstanbul Sefiri Kont de ŞovazolGouffiernin vasıtasıyla yapılmıştır.¹⁴ Selim, Louis'e gönderdiği mektuplarının birinde babasının Fransız dostluğuna itimat ettiğini ve Rusya'yı düşman olarak bildiğini belirttiikten sonra devletin içinde bulunduğu durumu şu şekilde izah eder:

“Pederimhayatta olsaydı iş bu duruma gelmezdi. O bir şekilde bir çârebulurdu. Ancak ölümü üzerine işler işte bu derece karışık ve bozuk bir duruma geldi. Bu halden suçlu olanlar Ruslar ve onlarla ittifak içinde olanlardır. Hatta dostlarımızın da işlerimize karışmak istemeleri sebebiyle vaziyetten bir dereceye kadar sorumlu olduklarını açıkça belirtmeliyiz.

*Ölümden başka her hastalığa ilaç bulmak mümkün olduğu için bu vaziyetin hakkından geleceğimiz açıktır. Ancak bunun için dost bildiğimiz bazı devletlerin yardımına ihtiyacımız var. Onlardan ve bilhassa Fransa'dan henüz umudumu kesmiş değilim. Göreceğimiz yardımın karşılığını zamanı geldiğinde derhal iade edeceğiz”.*¹⁵

Sultan Selim'in bu cümlelerinden anlaşıldığı üzere, kendisi Rus düşmanı ve Fransız dostluğu üzerine bir siyaset izlemeye taraftardı ki, saltanatı sırasında yaşanan siyasi olaylar¹⁶bunu doğrulamaktadır. Fakat tahta çıktıktan sonra yaşanan gelişmeler Sultan Selim'in bu beklentilerinin boşa çıkmasına sebep olmuş, yapacağı ıslahatlarda devlet adamlarından yararlanmayı uygun bularak bu hususta lâyhalar düzenletip işe başlamıştır.

1787 yılında başlayan Osmanlı-Rus ve Osmanlı Avusturya harpleri devam ederken 1789'da tahta geçen III. Selim,¹⁷ şehzadeligi sırasındaki izlenimleri ve savaş boyunca askerinin düşman karşısındaki başarısızlıkları¹⁸ üzerine ıslahat yapılmasını bir zaruret görerak harekete geçti.¹⁹ Sultan Selim'in hükümdarlığının ilk yıllarında Viyana'ya elçi olarak gönderilen ve yapılacak olan yeni düzenlemeleri yazdıklarıyla bir hayli etkileyecek olan Ebubekir Râtıb Efendi,²⁰ Avusturya'nın örgütleri ve siyaseti hakkında yazmış olduğu bir yazmada

¹³ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, s. 13.

¹⁴ Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 23-24. III. Selim'in Fransa kralı ile mektuplaşması ve bu mektupların muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Selim III'ünVeliâhd İken Fransa Kralı Lüi XVI İle Muhabereleleri”, *Bellekten*,C.2, S. 5-6, Ankara, Nisan 1938.

¹⁵ Enver Ziya Karal, *Selim III'ünHatt-ı Hümayunları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 11.

¹⁶ Fransa'nın 1798'de NapoleonBonaparte önderliğinde Mısır'ı işgal etmesi sırasında III. Selim'in buna inanmakta güçlük çekmesi ve Mısır kurtarıldıktan ve Napoleon imparatorluğunu ilân ettikten sonra onun imparatorluğunu tanımak ve Fransa ile eski dostluğu canlandırmak istemesi gibi hususlar, Selim'in Fransa'ya karşı olan düşüncelerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Napoleon'un Mısır'ı işgali ve sonrasında yaşananlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 6, Osmaniyye Matbaası, İstanbul, 1303, s. 268 vd.; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 21-52; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 326-328; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 100-108.

¹⁷ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-vukuat*, sadeleştirilen, notlar ve açıklamalar ekleyen: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980, s. 179 vd.

¹⁸ O sırada askerinin içerisinde bulunduğu durum ile geçmişteki durumunun bir kıyaslaması için bkz. *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, s. 57 vd, 131 vd.

¹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 6, s. 5.

²⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 5, Osmaniyye Matbaası, İstanbul, 1309, s. 232.

Avusturya’da mevcut idare düzenini “Nizâm-ı Cedîd” olarak göstermektedir. Bu açıklamadan da anlaşılıyor ki, Nizâm-ı Cedîd kavramı, Osmanlı Devleti’nde mevcut bir idare rejiminin yerine yenisinin konulması anlamında kullanılmaktadır.²¹

III. Selim’in ismiyle beraber anılan “Nizâm-ı Cedîd”, şimdiye kadar dar ve geniş mânada olmak üzere iki şekilde tarif edilmiştir: Dar manada, Avrupa tarzında yetiştirilmek istenen eğitilmiş askerleri ve buna bağlı olacak kurumları anlatır. Geniş manada ise III. Selim’in yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti’ni Avrupa’nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak etmek için giriştiği ıslahat hareketlerinin tamamını içerisine almaktadır.²² III. Selim, kendisinden önceki ıslahatçıların durumlarını da göz önüne alarak, yapacağı ıslahatların başarısını sağlamak için onu bir şahsın değil, devletin malî yapmak istedi. Bunun için de ilk iş olarak devlet adamlarının ıslahat hakkındaki düşüncelerini lâyihalarla belirtmelerini ferman buyurdu (1792).²³ Lâyihalardan devlet adamlarının ıslahat hakkındaki düşünceleri, ıslahatın istikâmeti ve ıslahatı gerçekleştirecek ekibin üyeleri de kolayca anlaşılacaktı.²⁴ Böylelikle ıslahatlara karşı gelecek herhangi bir tepkide hem padişah tek suçlu olmayacak hem de ıslahatlara taraftar kazanılmış olacaktı.

Lâyiha hazırlayan yirmisi Osmanlı devlet adamı, ikisi Avrupalı Hristiyan olan toplam yirmi iki kişinin²⁵ hemen hepsi askerî alanda ıslahat yapılması konusunda oybirliği halindeydi; fakat bunun en iyi şekilde nasıl gerçekleştirileceği konusunda ayrılıyorlardı. Bir yanda, eski askerî yöntemlere dönmek suretiyle Osmanlı “altın çağının” askerî ihtişamını yeniden kazanmayı arayan tutucular vardı. Diğer yanda, mevcut askerî düzene Frenk eğitim ve silahlarının tepki çekmeden sokulmasını, bunun gerçekte saf Osmanlı geçmişine bir dönüş olduğunu iddia ederek, çeşitli yollarla çare arayan çözümcüler vardı. Nihayet, eski ordunun ıslah edilemeyeceğine inanan ve Sultan’a, baştanbaza Avrupa tarzında eğitilmiş, donatılmış ve silahlandırılmış yeni bir ordu kurmasını ısrarla tavsiye eden radikaller vardı. Sultan’ın kendisi de bu görüşe meylecti.²⁶ Bu aşamadan sonra ağırlıklı olarak ordunun ıslahına, bunun yanı sıra eyalet yöneticiliği, eyalet vergileri, tahıl ticaretinin denetimi ve diğer idarî ve malî konular hakkında yeni düzenlemelere başlandı. Tüm bu düzenlemelerin giderlerini karşılamak için ise yeni bir hazine ve defterdarlık olan “İrâd-ı Cedîd” kuruldu.²⁷ Zira devlet hazinesi zor durumda olduğundan yapılacak ıslahatların giderlerini karşılayacak durumda değildi. Bu durumu daha iyi kavramak adına III. Selim’den önceki ekonomik duruma kısaca değinmekte fayda vardır.

²¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 61.

²² Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 61. Nizâm-ı Cedîd’in yapısından tutun da askere alma yöntemlerine kadar ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Yeşil, “III. Selim Devri Siyasî Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Lâyiha Üzerine Notlar”, *Belleten*, C. LXXVI, S. 275, Ankara, 2012, s. 75-146.

²³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 6, s. 5-6.

²⁴ Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı CedîdeDâir Askerî Lâyihalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 55; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 62; Mehmet Karagöz, “Osmanlı Devletinde İslahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri”, s. 188.

²⁵ Ahmed Cevdet Paşa, Sultan Selim’e lâyiha sunanların on dokuz kişi olduğunu belirtmektedir. Bu husus ve lâyihaların içerikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 353-358. Ayrıca bkz. Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı CedîdeDâir Askerî Lâyihalar*. III. Selim lâyihaları 1792’de istemiş ve kısa süre içerisinde bu lâyihalar hazırlanıp kendisine sunulmuştur. Fakat 1803 yılında Mehmed Emin Behîç tarafından yazılan *Sevânihü'l-Levâiyih* adlı eser de tıpkı bu lâyihalar gibi bir takım tavsiyeler içermekte ve Nizâm-ı Cedîd askerinin önemi üzerinde durmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Osman Çınar, *Es-seyyid Mehmed EmînBehîç’inSevânihü'l-Levâiyih’i ve Değerlendirmesi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992.

²⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 81-82.

²⁷ Fahri Ç. Derin, “Tüfengçi-başı Ârif Efendi Tarihçesi”, *Belleten*, C. XXXVIII, S. 151, Ankara, Temmuz 1974, s. 381.

İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ni Gerektiren Unsurlar

Özellikle 1683 Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması, yorgun düşen devleti ve iktidar gücünü zayıflatmıştı.²⁸ 1699 Karlofça, 1718 Pasarofça ve 1774 Küçük Kaynarca antlaşmalarıyla Osmanlıların önemli ölçüde toprak kaybetmesi, devletin malî ve siyasî yönden konumunu ciddi bir şekilde sarstı.²⁹ Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Karadeniz'deki ticaret ve gemicilik tekelinden vazgeçerken Rusya, bu antlaşma ile Osmanlı bünyesindeki Ortodoks mezhebine mensup Hıristiyanların haklarının savunulmasında kendini yetkili görmeye başladı.³⁰

Öte yandan, nakit para ve sikke azlığı, yerini Yenidünya'dan³¹ Osmanlı İmparatorluğu'na akan ucuz gümüş para bolluğuna bırakmıştı. Paranın tağşişi gibi tedbirler yerli ürünlerin fiyatını düşürmede bir ölçüde başarılı olduysa da, ihracat vergilerinin sebep olduğu zararlı hususları engellemede ya da ortadan kaldırmada yetersiz kaldı. İhraç malları arasında yer alan el sanatlarına bağlı işkollarında zayıflamaya sebep olduğu gibi bu iş kolunda çalışan insanları da ekonomik zorluklar karşısında karşıya getirdi ve bu durum İmparatorluğu Batı usulü ekonomik bir sistem benimsemeye sevk etti. Üstelik kapitülasyon olarak adlandırılan ticaret ve yargı ayrıcalıkları uygulaması olan ve her padişah döneminde yenilenen antlaşmalar 1740 tarihinden itibaren sürekli hâle getirilmişti. Zamanla kapitülasyon sistemi yerli bir kapitalist orta sınıfın ortaya çıkmasının da önüne geçerek İmparatorluk topraklarında devlet himâyesinden yararlanan ve vergiden muaf olan yabancı bir sınıf ortaya çıktı ve nihayet iltizam sistemi³² ve bunun sonucunda devletin üretim üzerinde zayıflayan durumu yabancı tacirlere daha fazla ayrıcalıklar verilmesine yol açtı. XVIII. yüzyılın sonunda ortaya çıkan bir başka sorun da yabancıların ve Hıristiyan tebaanın devletin bu zayıf durumundan yararlanma çabalarıydı.³³ Osmanlı Devleti'nde görevli elçi ve konsoloslar Türkçe bilmediklerinden, Osmanlı tebaasından olan gayrimüslim kimseleri tercüman olarak kullanmalarına izin verilmişti. Daha önce kapitülasyonlarla yabancılara tanınan haklar bunlara da tanınmıştı. Böylece tercümanlar hem vergiden muaf tutuluyor, hem de reyâ yükümlülüklerinin birçoğundan kurtulmuş oluyorlardı.³⁴ Tüm bu olumsuzluklar karşısında maaşları ödeme güçlüğü çekildiği için Hollanda, İspanya ve Fas'tan borç para alma girişiminde bulunulmuş ise de olumlu bir sonuç alınamamıştır.³⁵

Osmanlı Devleti'nde uzun zamandır yaşanan bu zorlukların yanı sıra Viyana bozgunundan sonra uygulamaya konulan Malikâne Sistemi³⁶ ve XVIII. yüzyılın sonlarına

²⁸ Viyana kuşatması, bozgunu ve bunun Osmanlı Devleti açısından sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 383 vd.; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 452 vd.

²⁹ Nurullah Karta, "Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler", *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, Ekim 2014, s. 23.

³⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 198.

³¹ Avrupalıların XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giriştikleri yeni ticarî yollar keşfetme faaliyetleri sonucu buldukları Amerika kıtası.

³² Devlet hazinesi masrafları karşılayamayacak duruma geldiğinde, tedbir amaçlı olarak, mültezim denilen şahıslara ücretini peşin ödemek kaydıyla bir-üç yıl arasında değişen sürelerle vergi toplama ayrıcalığı veren düzen. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 95 vd.

³³ Nurullah Karta, "Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler", s. 23-24.

³⁴ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedid- 1789-1807*, s.141.

³⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s. 139.

³⁶ İltizam sisteminde vergi toplama işi 1-3 yıllığına mültezimlere verilirken, Malikâne sisteminde, savaş masraflarının yükünü karşılayabilmek üzere vergi toplama işi kayd-ı hayat şartıyla ve daha tabii olarak daha

doğru yaygın hale gelen Esham uygulaması³⁷ da ekonominin ağır kayıplara uğramasına ve daha da zayıflamasına sebep olan gelişmeler arasında sayılmaktadır. Kısaca verdiğimiz bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, sadece askerî alanda değil, iktisadî alanda da ıslahatlar yapılmalıydı. Nitekim bu açıklamalarda görüldüğü gibi devlet hazinesi oldukça yıpranmış bir durumdaydı.³⁸ Bu ağır ve zayıf duruma bir de kurulması düşünülen yeni ordunun gerektireceği masrafların eklenmesi daha fazla olumsuz sonuçlara yol açabilirdi. Fakat III. Selim döneminde iktisadî alanda yapılan ıslahatlar askerî alanda yapılan ıslahatlara bağlı olarak geliştiğinden dolayı İrâd-ı Cedîd uygulamaları da bu alan içerisinde yer almıştır. Asıl mesele olarak, yeni gelir kaynakları bulunup yeni kurulan ordunun ve yapılacak diğer ıslahatların masraflarını karşılamak ele alınmış, uzun zamandır devleti zor durumda bırakan malikâne ve esham sistemlerinin ortadan kaldırılmasında bir araç görevi görmesi istenmiştir. Ahmed Cevdet Paşa ise bu sırada yapılan seferlerdeki nakit ve iaşe eksikliklerinden bahsederek İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin gerekliliğini dile getirmektedir.³⁹

İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin Kuruluşu ve İşlevi

III. Selim'in başarıyla tatbik etmek istediği ıslahatlar için, her şeyden önce para, yani sağlam bir mali destek lâzımdı. Hâlbuki devletin normal geliri, ancak normal masraflarını karşılamaktaydı. Bu durumda yeni gelir kaynakları bulmak gerekiyordu. İşte İrâd-ı Cedîd Hazinesi bu kaynakların gelirini toplamak için kurulan hazinedir.⁴⁰

1787-1792 yılları arasında Rusya ve Avusturya ile yapılan savaş sebebiyle ortaya çıkan ordu ve donanmanın masrafları Osmanlı maliyesini altüst etmişti. Ayrıca, savaşlarda kaybedilen topraklar yüzünden devletin gelirleri de azalmaya başlamıştı. Bu durumda Sultan Selim olağanüstü tedbirlere başvurmak zorunda kaldı. Altın ve gümüşten olan eşyaların, değerlerikarşılığında satın alınarak para döktürülmesine karar verildi.⁴¹ Fakat bu tür tedbirler her an için uygulanamazdı. Devletin hemen her alanında yapılacak olan ıslahatların başarısı için para gerekiyordu ve bunun için de yeni gelir kaynakları oluşturulmalı, bütün ekonomik imkânlar bu doğrultuda seferber edilmeliydi. Padişah ve ıslahat ekibi, günlerce süren uzun

fazla ücretle verilmeye başlanmıştır. Viyana bozgunundan sonra devam eden uzun ve yıpratıcı savaşların ilk yıllarında ordunun masraflarını karşılama hususunda faydalı olan bu uygulama sonraki yıllarda devlet ekonomisini oldukça zor durumda bırakmıştır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, s. 148 vd; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 95 vd.

³⁷ Malikâne sisteminde mukataaların yıllık hâsılâtının tümünün kayd-ı hayat şartıyla malikâneceilere satışı söz konusu idi. Esham sisteminde ise yalnızca yıllık kârın paylar halinde satışı söz konusudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 184 vd; Filiz Mandacı, *III. Selim Dönemi Osmanlı Maliyesinde İslahat Hareketleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2007, s. 27-33.

³⁸ "...Devlet hazinesinin böyle para darlığına düştüğü günlerde, savaşta ve barışta, Müslim ve Gayr-ı Müslimlerden, zengin ve fakir hiç kimse "imdad-ı seferiyye" adıyla devlet hazinesine bir kuruş para vermiyor. Hiç kimse savaşa gitmez oldu. Hal böyle olunca düşmanın askerine karşılık eğitilmiş asker, malzemesine karşılık malzeme sağlanması konuşularak olacak şey değildir. Bu iş tamamen paraya bağlıdır..." şeklindeki açıklama devlet hazinesinin o anki durumunu ve İrâd-ı Cedîd adıyla kurulacak olan yeni hazinenin gerekliliğini belirtmektedir: *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, s. 167.

³⁹ "...seferlerde esbab-ı seferiyyenin tedariki emrinde ihtimam olunduğundan akçe fıkdanı ve mühimmat ve zehairin noksanı kaziyeleri teşkil fenalıkları intac eylediği mâlum..." Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 6, s. 50.

⁴⁰ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, s. 81.

⁴¹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 84.

müzâkerelerin ardından Tersane, Baruthâne, Tophâne, Topçu, Lâğımcı Ocakları ve Nizâm-ı Cedîd askeri için olduğu kadar gelecekte devletin yapmak zorunda kalacağı harpler için de, normal gelirlerin dışında kaynaklar bulunmasına, bunların gelirlerinin Darphane Hazinesi ve Enderun Hazinesi'ne konulmayıp, “İrâd-ı Cedîd” adıyla kurulacak olan yeni bir hazineye aktarılmasına karar verdiler.⁴² Bu doğrultuda alkol, tütün, kahve ve diğer bazı ticarî mallara konulan yeni vergilerden ve devletin kamulaştırdığı,⁴³ el koyduğu tımarlardan sağlanacak gelirlerle beslenecek yeni bir hazine tesis edildi,⁴⁴

Sultan III. Selim, kendinden önceki padişahlar gibi, ekonomik sorunları çözmek amacıyla askerî ve diğer alanlar üzerinde bir takım ıslahatlara başvurmuştur. Söz konusu dönemde iki önemli ıslahat gerçekleştirilmiştir. Bunlardan biri İrâd-ı Cedîd, diğeri ise Tersâne-i Âmire'dir. Askerî alanda en önemli adımlardan biri olan İrâd-ı Cedîd, yeni gelir denilen ve bir hazinesi olan, özellikle devlete zarar veren malikâne sistemini tasfiye etmek amacıyla kurulan bir hazinedir. Bunun yanı sıra, İrâd-ı Cedîd ile diğer hazinelerin ödemelerine destek olunmuş ve Nizâm-ı Cedîd ordusunun masrafları gibi önemli giderler bu kalemden karşılanmıştır. Sultan III. Selim döneminde gerçekleştirilen ıslahatların önemli özelliklerinden biri, ıslahatların önem verilen alanlarda gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bunun en önemli örneği Tersâne-i Âmire'nin kurulmasıdır. Donanmanın karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunları çözdüğü oranda faaliyetlerini başarılı bir biçimde yerine getirdiği anlaşılmaktadır.⁴⁵

İrâd-ı Cedîd hazinesi ve defterdarlığı, 1 Mart 1793 tarihinde kurulmuştur. İrâd-ı Cedîd hazinesi özellikle savaşların masrafları için oluşturulacak yeni malî yapının önemli bir kurumudur. İrâd-ı Cedîd Hazinesi, askerî giderleri ve savaşı finanse edebilmek için oluşturulmuş bir fon niteliğinde olup kurulma amacı gelir kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde yönetmektir.⁴⁶ Ayrıca yeni kurulan ordu için düzenli bir gelir kaynağı sağlanmış oluyordu.⁴⁷ Osmanlı maliyesinde “Hazine-i Âmire” olarak adlandırılan tek hazine sistemi mevcut idi.⁴⁸ İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin kuruluşu ile çok hazineli sisteme geçilmiş oldu. Hazine'nin temel görevi Malikâne, Esham ve Tımar sistemlerinin ıslahı ve yapılan ıslahatların finansmanını sağlamaktı. İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ni takiben deniz kuvvetlerinin etkinliğini artırmak ve güçlü bir donanma hazırlanmasına yardımcı olmak için Tersane-i Âmire ve tahıl tedarik etme meselesinde karşılaşılan problemleri çözmek üzere Zahire Hazinesi inşa edilmiştir. Böylelikle Osmanlı malî sistemindeki tek hazineli sistem, dört hazineli sisteme dönüşmüştür.⁴⁹

⁴² Murat Gündüz, *XVIII. Asrın İkinci Yarsısında Osmanlı Devleti'nde İslahat Hareketleri*, s. 233.

⁴³ Mukataaların satılmayıp İrâd-ı Cedîd'e devredilmesi ve bu hazinenin diğer kaynakları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809)*, C. 1., Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 225-230.

⁴⁴ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 82; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Meşkûresi Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019, s. 466; Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*, C. 3., Cem Yayınları, (tarihsiz), s. 77.

⁴⁵ Nurullah Karta, “Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler”, s. 25.

⁴⁶ Mehmet Emin Yardımcı-Ednan Ayvaz, “Osmanlı Mali Sisteminde İrâd-ı Cedid Hazinesi ve Muhasebe Kayıtları”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7., İktisat Özel Sayısı, 2007, s. 255.

⁴⁷ *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, s. 170.

⁴⁸ Aslında Osmanlı Devleti'nde bir de “iç hazine” vardı. Fakat bu hazine, resmî bir devlet hazinesi durumunda olmayıp, saray teşkilatı içerisinde yer alır ve doğrudan Padişah'ın özel ve kişisel masrafları için tahsis olunan gelirleri tahsil ederek, gerekli masrafları görürdü. Padişahların iç hazine kaynaklarından devlet hazinesine borç verip desteklemeleri Osmanlı malî tarihinde sık görülen olaylardandı. Bkz. Halil Sahillioğlu, “Sıvış Yılı Buhranları”, *İ.Ü., İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXVII, S. I-II, İstanbul, 1969, s. 97.

⁴⁹ Mehmet Emin Yardımcı-Ednan Ayvaz, “Osmanlı Mali Sisteminde İrâd-ı Cedid Hazinesi ve Muhasebe Kayıtları”, s. 255.

Başka hazinelerin ortaya çıkması, doğal olarak Hazine-i Âmire'nin önemini nispeten azalttı. Hatta bu hazinenin gelirleri ile bazı görevleri de yeni hazinelere devredildi. Yeni ihdas edilen ve yeni bir düzenlemeye tâbi tutulan bazı vergilerin idare ve tahsil işleri de yeni hazinelere verilerek gelirleri ayrıca arttırıldı. Yeni hazineler, devlet gelir ve giderlerinin idaresinde basit bir işbölümü düşüncesinin ürünü olmayıp, yeni malî politikanın bir gereği ve bu politikanın uygulanmasında özel işlevleri olan kurumlar olarak faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁵⁰

İrâd-ı Cedîd Hazinesi iki kısımdan ibaret olacaktı. Birinci kısım Bâb-ı Âli'de yapılacak kârgir bir bina olacak ve bütün gelirler önce burada toplanacak ve giderler de buradan sağlanacaktı. Hatt-ı Hümayun ile belirtilmedikçe İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nden hangi amaçla olursa olsun para verilmeyecek ve herhangi bir ödeme yapılmayacaktı. Her malî yılsonunda hazinenin gelir ve giderleri hesaplanarak gelir fazlası Darphâne'dekârgir olarak yapılmış hazineye taşınacaktı. Bu hazine, İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin ikinci kısmını teşkil edecekti. İkinci kısımda toplanan para gelecekte yapılacak harpler için yedek para olarak mevcut olacaktı. Yedek paranın bir akçesi bile seferden başka amaçlara harcanmayacak ve miktarının en az yüz elli bin kese olmasına çalışılacaktı.⁵¹

İrâd-ı Cedîd Hazinesi ve Defterdarlığı 1 Mart 1793 tarihli bir kanunnâme ile kuruldu. Bu kanunnâme, hazinenin kuruluş gerekçesini, yükleneceği görevleri, kendisine tahsis edilen gelir kaynaklarını, diğer malî kurumlarla ilişkilerini ve hazine işleri için idareci ve memur olarak kimlerin istihdam edilip ne gibi görevler üstleneceklerini genel olarak anlatır ve belirler.⁵² Ayrıca İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin askerî giderlerin ve özellikle vuku bulacak savaşların masraflarının karşılanması için özel ve ayrı bir fon oluşturmak amacıyla kurulduğunu da ifade etmektedir. Böyle bir fonun oluşturulması ve böylece savaşların daha rahat ve daha düzenli bir şekilde finansmanını sağlamak, aslında yepyeni bir malî politikayı da yürürlüğe koymak demektir. Dolayısıyla, kanunnâmede hazinenin kuruluş gerekçesi diye açıklanan hususlar, böylece İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ni, uygulanacak yeni malî politikanın baş yürütücüsü olarak sahneye çıkarmış oluyordu. İrâd-ı Cedîd Hazinesi tarafından yürütülecek yeni malî politika, temelde malikâne ve eşam sistemine son vermeyi ve tımar rejimini ıslahı amaçlıyordu. Bunları gerçekleştirebilmek için bazı vergilere zam yapılması ve yeni vergilerin ihdası da yeni politikanın bir parçasıydı.⁵³

Bu kanunnâme ile şu uygulamalar yürürlüğe konulmuştur:

1. Darbhâne tarafından idare edilen bazı mukataa ve tımarların idare ve iltizam işleri İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne aktarılmıştır.
2. Başta penbe resmi olmak üzere, Hazine-i Âmire tarafından idare edilen bazı mukataalar İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne bağlanmıştır.
3. Yıllık faizi on keseyi aşan malikâne mukataalarının veya hisselerinin mahlûl oldukça İrâd-ı Cedîd Hazinesi tarafından idare edilmesidir.
4. Mahlûl olacak eşamın İrâd-ı Cedîd Hazinesi tarafından zabt edilmesi ve mahlûlat faizlerinin yeni hazineye tahsis edilmesi uygulamaya konmuştur.

⁵⁰ Filiz Mandacı, *III. Selim Dönemi Osmanlı Maliyesinde İslahat Hareketleri*, s. 74.

⁵¹ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, s. 87.

⁵² Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 155.

⁵³ Filiz Mandacı, *a.g.e.*, s. 74.

5. Humbaracı tımarları da İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne devredilmiştir.⁵⁴

Son üç maddede yer alan hususlar yasanın yürürlüğe girdiği tarihten, ilk ikisi ise ertesi yıldan (1794) itibaren İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin uhdesine bırakılmıştı.⁵⁵ Ancak hemen belirtmek gerekir ki, mahlûl olan mukataalar çoğunlukla doğrudan İrâd-ı Cedîd'e bırakılmazdı. Önce miriye devredilir ve iltizam ya da malikâne için yeniden müzayedeye çıkarılırdı. Ardından eğer bir talibi yoksa ancak o zaman gelir kalemi olarak yedd-i vahid denilen tekel usulüyle İrâd-ı Cedîd'e verilir.⁵⁶ Örnek vermek gerekirse, Kütahya sancağında mahlûl olduktan sonra talibi çıkmayan yetmiş bir adet tımarın idaresi İrâd-ı Cedîd'e, vergilerin toplanması ise mültezime verilmiştir.⁵⁷ Benzer şekilde İnebahtı, Eğriboz ve Karlılı sancaklarında vefat ve hizmeti terk edenlerin tımarlarından elde edilen gelirler bu hazineye verilmiştir.⁵⁸ Bunun gibi İrâd-ı Cedîd'e dâhil edilen tımar ve zeamet gelirlerine dair çok sayıda kayıt Osmanlı arşivlerinde mevcuttur.

Böylece İrâd-ı Cedîd Hazinesi, belirli bazı gelir kaynaklarına kavuşmuş oluyordu. Yasaya göre, ileride hazineye yeni kaynaklar da tahsis edilebilecekti. Ancak tahsis edilen bu ilk kaynaklar, hem taşıdıkları bazı özellikler hem de Hazine-i Âmire ve Darbhâne gibi diğer kurumlardan devredilmiş olmaları sebebiyle, İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ni bu eski kurumlarla belli bazı ilişki ve bağlantılar içinde bulunma ya da başka bir ifadeyle, bunlara karşı bazı yükümlülükler üstlenme zorunda da bırakıyordu. İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ni bu yükümlülükler altına sokmaktan amaç, eski kurumların vazgeçip kendisine devrettikleri kaynaklar nedeniyle, zaafa düşmelerini önlemektir. Nitekim yasa ile getirilen düzenlemelere göre; mahlûl olup İrâd-ı Cedîd Hazinesince idare edilecek malikâne, mukataa ve eshamın yalnızcafaizleri bu hazineye girecek, buna karşılık İrâd-ı Cedîd Hazinesi, mukataanın tipine göre (miri veya haremeyn) Hazine-i Âmire veya Darbhâne'ye bu esham ve mukataalarla ilgili "mal", "kalemiyye" ve "muaccele"yi ödemek zorunda olacaktır. Bu uygulamada amaç, İrâd-ı Cedîd Hazinesince idare edilecek esham ve mukataalar Hazine-i Âmire veya Darbhâne tarafından yeniden satılmayacakları için, bu kurumları bunların gelirinden yoksun bırakmamaktır. Bunu sağlamak için malve kalemiyye dışında, İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin bu kurumlara belli bir ödeme yapması kararlaştırılmıştır. Mukataalar için ödenecek tutar yıllık faizinin beş katı, esham için ise üç katı olarak saptanmıştır.⁵⁹

İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin amirine kısaca "İrâd-ı Cedîd Defterdarı" deniyordu. Ancak, "İrâd-ı Cedîd Nazırı" dendiği de olurdu. Öte yandan, İrâd-ı Cedîd'in kurulmasıyla birlikte, o güne dek pek fazla dikkat çekmeyen bir mansıp olan "Şikk-ı Sâni Defterdarlığı" da bir düzene kavuşturulmuş ve şikk-ı sanilerin İrâd-ı Cedîd Defterdarı olmaları esası getirilmişti.⁶⁰ Bu iki unvana ek olarak "Muallim-i Asker Nâzırı" unvanı da aynı kişinin uhdesinde bulunmaktaydı.

⁵⁴ "... vekablü'l-nizam Darbhâne'de olan Haremeyn mukataalarından maada, şimdiye dek Darbhâne'denzabı olunan gerek Tersane masarîfince merbüt ve muhtas ve gerek gayr-i mecmu' mukataat ve derya zeâmet ve tımarları her ne ise... nazır-ı mümâileyh marifetiyle ilzam ve idare oluna", İrâd-ı Cedîd kanunundan naklen; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 156; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 6, s. 50-52.

⁵⁵ Yavuz Cezar, *a.g.e.*, s. 157.

⁵⁶ DABOA, C..ML., 116-5185, 733-29909.

⁵⁷ DABOA, C..TZ., 81-4042.

⁵⁸ DABOA, C..TZ., 163-8137

⁵⁹ Yavuz Cezar, *a.g.e.*, s. 157.

⁶⁰ Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809)*, s. 226; Yavuz Cezar, *a.g.e.*, s. 157-158.

Ancak bu durum uzun sürmemiş, ileride bu alandaki işlerin yoğunlaşacağı göz önüne alınarak adı geçen üç unvanın farklı kişilere tevcih edilmesi kararlaştırılmıştır.⁶¹

İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin yıl içinde çeşitli kalemlerden tahsil edeceği gelirleri toplanacak, yılsonlarında hazinenin gelir-gider hesabı görülecek ve elde kalan gelir fazlaları darbhânece ayrıca tahsis olunan bir yere konup mühürlenecekti. Böylece, kuruluş kanununda ifade edildiğine göre, herhangi bir sefer zamanında, emre hazır bu para sâyesinde, devlet para derdine düşmeyecekti. Kural olarak bu paranın başka masraflara harcanması yasaklanmıştı. Fakat kanuna yine de esnek bir hüküm konmuş ve gerektiğinde İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin mirî hazineye yardımda bulunabileceğine de işaret edilmişti.⁶²

İrâd-ı Cedîd Hazinesi için ayrılan gelir kalemlerini üç grup halinde sıralamak mümkündür: Birinci grup; Esham, Malikâne Mukataa⁶³ ve Tımar Zeametleri üzerinde elde edilen gelirlerdir. Esham faizleri, mukataa faizleri ve tımar-zeamet gelirleri bu gruba örnek olarak gösterilebilir. İkinci grup; İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne tahsis edilen resimlerden elde edilen gelirlerdir. Bu gruba, zecriyye resmi, pamuk resmi, yapağı resmi, istefedye(kuş üzümü) resmi⁶⁴, kökboya⁶⁵, mazı ve tiftik resmi⁶⁶ örnek gösterilebilir.⁶⁷ Üçüncü ve son grup; önceden planlaması ya da tahmini yapılmamış, günün gereksinimlerine göre ortaya çıkmış olan beklenmedik gelirlerdir ki, bunlar olağan dışı vergiler sayılabilir.⁶⁸ Bazı yerlerde tımarların idaresi İrâd-ı Cedîd'e, bu tımarların gelirlerinin toplanması ise mültezime, yani iltizam sistemine veriliyordu.⁶⁹ İrâd-ı Cedîd'in gelirleri bir aralık altmış beş bin keseyi bulmuştur.⁷⁰

Malikâne sisteminin yararlı olmadığı anlaşıldığından devlet bu sistemi bir yönüyle ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Malikâne Sistemi sahip olunan malın bir bireye verilmesi ve Malikâne sahibi ölünceye kadar bu mala sahip olması ve toplam getirisinin hiçbir zaman bilinmemesiydi. Düzgün işleyen bir hazine için ekonomik yapı içerisinde devletin bu sistemi ortadan kaldırması gerekiyordu. Malikâne sistemini ortadan kaldırmanın formülü ise bir bakıma İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nde bulunmuştur. Fakat bu aşamada dikkat edilen bir diğer önemli nokta ise Malikâne sisteminin bir anda ortadan kaldırılmasının meydana getirebileceği sorunlardır. Başka bir deyişle, Malikâne sisteminin bir anda ortadan kaldırılması faydadan çok zarar verici olabilirdi. Bunun için hemen kaldırılması mümkün olmamış, ancak ilerleyen zamanlarda mümkün hâle gelmiştir.

Kısaca özetlediğimiz İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin gelirlerine, yine kısaca belirtmek üzere bu hazinenin giderlerini de eklememiz gerekmektedir. İrâd-ı Cedîd Hazinesi vasıtasıyla elde edilen gelirler, önceden belirlenmiş bazı giderler için kullanılmamaktaydı. Elde edilen söz konusu gelirler, devletin diğer birimlerince gerekli duyulan bazı kalemlere aktarılmaktaydılar. Zaten İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin kurulmasındaki temel amaçlara uygun olarak, giderlerde

⁶¹DABOA, C..ML., 564-23124, H. 11-10-1207.

⁶² Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, s. 85.

⁶³ Gelirleri İrâd-ı Cedîd Hazine'sine devredilecek mukataalar için bkz. DABOA, C..ML., 515-21010, H. 02-09-1207.

⁶⁴DABOA, C..ML., 85-3919.

⁶⁵DABOA, C..ML., 75-3430.

⁶⁶DABOA, AE.SSLM.III, 302-17665.

⁶⁷ Bu gelir kalemlerinden alınan ve İrâd-ı Cedîd'e teslim edilen para ve mal için bkz. DABOA, TS.MA.e, 192-1, 192-2.

⁶⁸ Yavuz Cezar, *a.g.e*, s. 162. Metinde belirtilen gelirlerin rakamsal ve diğer verilerin muhtevası için de bu esere bakılabilir.

⁶⁹DABOA, C..TZ., 169-8434.

⁷⁰ *Âsım Efendi Tarihi*, s. 687.

amaçlanan durum, belirli kalemlerin giderlerinin karşılanması değil, devletin diğer malî birimlerinin desteklenmesi olmuştur.⁷¹

İrâd-ı Cedîd Hazinesi, kasasına giren gelirlerin bir kısmını diğer malî kurum ve kişilere aktarmak durumunda kalıyordu ki bu işlemlerin İrâd-ı Cedîd bütçelerinde bir masraf kalemi olarak gösterilmesi gerekiyordu. Hazinenin birinci gider grubunu işte bu çeşit ödemeler oluşturmaktaydı. İrâd-ı Cedîd'in kuruluş yasasında, yeni hazinenin yalnız bu tür ödemeleri yapacağı ve bu arada İrâd-ı Cedîd Hazinesi Defterdarı ve maiyetindeki bazı memurların maaşlarının da bu hazineden ödeneceği ifade edilmekteydi. Yasa, Hazine-i Âmire tarafından karşılanan masrafların, yine Hazine-i Âmire tarafından karşılanacağına da özel olarak dikkat çekmişti. Fakat bu arada yeni düzenlemeler nedeniyle Humbaracı, Lağımçı ve Topçu Ocakları masraflarının eskiye kıyasla arttığına ve daha fazla artış olup ileride sefer masrafları ortaya çıkarsa İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin Hazine-i Âmire'ye yardımcı olması gerektiğine de yer verilmişti. Bu hükmün istismar edilmemesi, yani her çeşit masrafın yeni hazineye yüklenme yolunun açılmaması için yasa, İrâd-ı Cedîd'e verilen masrafların askerî nitelikli olmasını şart koşmuştu.⁷²

Ancak kuruluşunun üzerinden bir yıl geçmeden, bu hükme dayanılarak Nizâm-ı Cedîd ve donanma askerleriyle ilgili bazı masrafları karşılama görevi İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne verildi. İleriki yıllarda ise isyan ve savaş gibi olağandışı bazı masraflar ortaya çıkınca İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin masraf kalemleri ilk hesapların tersine giderek çoğaldı ve çeşitlendi.⁷³ Mesela daha kuruluşunun üzerinden birkaç ay geçmişken, 7 Ağustos 1793'te Bender, Hotin ve Akkirman kaleleri ile Yanıkhisar'da görevli bulunanların altı aylık mevâhib ve maaşları İrâd-ı Cedîd tarafından ödenmiştir.⁷⁴ İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nce yapılan çeşitli giderler, Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye yapılan ödemeler, esham alım-satımı nedeniyle ortaya çıkan ödemeler, asker maaş ve ödemeleri için yapılan ödemeler, inşa ve imar giderleri, olağandışı askerî giderler şeklinde sayılabilir.⁷⁵

Önceden belirlenmemiş olmasına rağmen gerçekleştirilen ödemeler incelendiğinde İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin faaliyette bulunduğu süre zarfında birçok gereksinimi karşıladığı görülmektedir. Öncelikle, hazinenin defterdârı ve memurlarının maaşları ödenmekteydi. İrâd-ı Cedîd Hazinesi ayrıca Hazine-i Âmire'ye destek olmuştur. Her ne kadar kanunlarda, Hazine-i Âmire tarafından yapılması gereken ödemelerin, söz konusu hazine tarafından yapılmamasına özen gösterilmişse de uygulama safhasında birçok ödeme İrâd-ı Cedîd tarafından yapılmıştır. Örnek vermek gerekirse, İrâd-ı Cedîd Hazinesi, Hazine-i Âmire tarafından ödenmesi gereken Humbaracı, Lağımçı ve Topçu Ocakları masraflarında Hazine-i Âmire'ye büyük oranda destek vermiştir.⁷⁶

Hazinenin ödemeleri arasında esham alım-satımı da bulunmaktaydı. Her ne kadar kişiler arasında esham alım satımı yasaklanmışsa da bireyler kendi istekleri doğrultusunda esham satışlarını devlete yapabilmekteydiler. Bu durumda da İrâd-ı Cedîd Hazinesi gerekli ödemeleri yapmaktaydı. Fakat bu ve benzeri ödemelerin yapılmasına rağmen, İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin en bilinen ve en büyük yekûnu tutan giderleri arasında, Nizâm-ı Cedîd askerlerinin maaşlarının ödenmesi yer almaktadır.⁷⁷ Zamanla artan Nizâm-ı Cedîd askerlerinin

⁷¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 261.

⁷² Yavuz Cezar, *a.g.e.*, s. 193.

⁷³ Yavuz Cezar, *a.g.e.*, s. 193.

⁷⁴ DABOA, HAT, 203-10487.

⁷⁵ Filiz Mandacı, *a.g.e.*, s. 90.

⁷⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.272.

⁷⁷ Nurullah Karta, "a.g.m", s. 41.

sayısı dolayısıyla İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin de giderleri arttı. 1803 yılında ise, Üsküdar ve Levend Çiftliği'ndeki her türlü Nizâm-ı Cedîd askerleriyle, Topçu ve Top Arabacıları Ocakları'nın ekmek, et, arpa, saman ve silah gibi çeşitli giderlerinin barış zamanlarında İrâd-ı Cedîd Hazinesi tarafından karşılanması esası kabul edildi. Bu karar alınmadan önce topçu ve top arabacılarının mevacibleri⁷⁸ gibi, söz konusu diğer giderleri de Hazine-i Âmire tarafından karşılanırdı. Barış koşuluna bağlı olan ve Hazine-i Âmire'nin masraf yükünü azaltmayı amaçlayan bu karar sonucunda İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin bu nevi giderlerinde artışarmeydana geldi.⁷⁹ Başlangıçta Nizâm-ı Cedîd askeri küçük bir birlikten ibaret ve bunlara yapılan masraflar sınırlıyken zamanla hem bu birlikler bir orduya dönüşmüş hem de hazinenin bunlara yaptığı masraflar çeşitlenmiş ve dolayısıyla buna paralel olarak İrâd-ı Cedîd'in bu kalem giderleri büyük artışlar göstermiştir.

III. Selim döneminde denizciliğe verilen önem ve bu alanda yapılan faaliyetler ve ıslahatlar daha da arttı. Bu alanda yapılan ıslahatların sonucunda ortaya yeni masraflar çıkmaktaydı.⁸⁰ Oysa Hazine-i Âmire'nin durumu zaten iç açıcı bir durumda değildi. İrâd-ı Cedîd Hazinesi kurulduğu sıralarda, bu konuda ortaya çıkacak yeni masrafların Hazine-i Âmire'yi daha da zor bir duruma düşürebileceği tahmin edilmiş ve İrâd-ı Cedîd Hazinesi Kanunu'na özel bir hüküm konarak, gerekirse askerî nitelikli olmak kaydıyla, Hazine-i Âmire'nin, İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nden yardım alabileceği belirtilmiştir. Bu hüküm, İrâd-ı Cedîd Hazinesi kurulduktan sonra, denizcilikle ilgili bazı yeni masrafların bu hazine tarafından karşılanmasına sebebiyet verdi. Bu bağlamda İrâd-ı Cedîd Hazinesi ödemeyi Hazine-i Âmire'ye, o da ilgili yerlere yapmaya başladı.⁸¹

İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin bu konuda üstlendiği ilk masraf 1794 yılında tersâne personelinin maaş ve ödemelerini yapmak olmuştur.⁸² İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin bu masrafları karşılaması ayrı bir Tersâne Hazinesi'nin kuruluşuna kadar devam etmiş, bu yeni hazinenin kurulmasından sonra söz konusu giderleri karşılama görevi İrâd-ı Cedîd'den alınarak Tersâne Hazinesi'ne verilmiştir.

Kendisine verilen görevlerin yerine getirilmesinde İrâd-ı Cedîd Hazinesi ve Defterdarlığı önemli başarılar kaydetti. Ancak bu arada yine görüldü ki, bazı noktalarda çeşitli tavizler verilmek zorunda kalınarak, amaçlanan politika tam olarak yürütülüp gerçekleştirilemedi. Sonuçta, ne malikâne sistemi ne de esham uygulaması tam olarak kaldırılabilirdi. Tımar rejimine olan müdahale ise ilk amaçlanana göre zamanla oldukça farklı gelişmelere neden oldu ve istenen sonuç bu alanda da elde edilemedi. 1807 yılında gerçekleşen Kabakçı Mustafa İsyanı hem Nizâm-ı Cedîd programının hem de bu arada İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin sonu oldu.⁸³

⁷⁸ Yeniçerilere verilen maaş. Aylık ya da ulûfe yerine de kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 495.

⁷⁹ Filiz Mandacı, *a.g.e.*, s. 92.

⁸⁰ Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789–1867)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 46.

⁸¹ Filiz Mandacı, *a.g.e.*, s. 92.

⁸² Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789–1867)*, s. 50.

⁸³ 1807 yılında gerçekleşen Kabakçı Mustafa İsyanı ile III. Selim tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa geçirildi. İsyanın sona ermesiyle IV. Mustafa ve gerekse ıslahatlara karşı olan kesimin girişimleriyle III. Selim'in onca emek vererek uygulamaya koyduğu Nizâm-ı Cedîd ıslahatları büyük oranda ortadan kaldırıldı. Fakat her ne kadar ıslahatların birçoğu ortadan kalkmışsa da, IV. Mustafa'nın Alemdar Mustafa Paşa tarafından tahttan

Sonuç

1793-1807 yılları arasındaki dönemde Osmanlı malî politikasında en önemli rol ve işlevi üstlenen kurum İrâd-ı Cedîd Hazinesi olmuştur. İrâd-ı Cedîd Hazinesi, kendisine verilen görevleri başarıyla yerine getirme hususunda önemli aşamalar kaydetmiştir. Ancak, malikâne ve esham sistemlerinin tasfiyesinin bazı zümrelerin çıkarlarıyla çatışması, savaş ve ayaklanmalar nedeniyle beklenmedik giderlerin oluşması gibi nedenlerden ötürü amaçlanan politika tam olarak yerine getirilememiştir. Yeni hazineye para tedarik etme hususundaki tüm zorluklara rağmen III.Selim hiçbir zaman ümitsizliğe düşmemiş, her çareye başvurarak maliyeyi bir düzene koymaya çalışmıştır.

Burada şunu da belirtmekte fayda vardır ki, İrâd-ı Cedîd Hazinesi çoğu kişi tarafından sadece Nizâm-ı Cedîd askerlerinin masraflarını karşılamakla yükümlü görülmektedir. Bu görüş yanlış değildir, fakat eksiktir: İrâd-ı Cedîd Hazinesi sadece bu görevle yükümlü olmayıp, aynı zamanda geniş kapsamlı bir malî politikayı yürütme işlevini de üzerine almıştır. Bu yeni politika malikâne ve esham uygulamalarını kaldırmayı ve tımar sistemini ıslah etmeyi de amaçlamaktaydı. Dolayısıyla İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin kuruluşu, vergilere ilişkin yeni düzenlemeleri de gündeme getirmiş ve bu hazine Osmanlı maliyesinde bir çeşit vergi reformuna da vesile olmuştur. Bundan başka İrâd-ı Cedîd Hazinesi, Osmanlı devlet sistemindeki dönüşüm ve değişimin de en önemli simgelerinden biri olmuştur. Bu hazinenin kuruluşuyla birlikte Osmanlı Devleti'nin klasik kurumlardan sapma olayı gerçekleşmiştir. Eski kurumlara çeki düzen verme yerine yeni kurumlar oluşturarak sorunları çözmeyi amaçlamanın en büyük örneklerinden biri İrâd-ı Cedîd Hazinesi'dir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), Ali Emiri Tasnifi Selim III (AE.SSLM.III), 302-17665.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), Cevdet Mâliye (C..ML..), 75-3430, 85-3919, 116-5185, 515-21010, 564-23124, 733-29909.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), Cevdet Tımar (C..TZ..), 81-4042, 163-8137, 169-8434.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT), 203-10487, 1665-56.

indirilip yerine II. Mahmud'un geçirilmesiyle ve bilhassa 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla beraber bu ıslahatlar daha ciddi şekilde uygulanmaya devam edilmiştir. Kısacası, III. Selim döneminde yapılan ıslahatlar XIX. yüzyıl boyunca yapılacak olan ıslahatların temelini oluşturmuştur. Fakat XVIII. yüzyıl boyunca yapılan ıslahatları da unutmamak gerekir. Kabakçı Mustafa önderliğindeki bu isyan ve sonrasında yaşanan olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Çetin Derin, "Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dâir Bir Tarihçe", *Tarih Dergisi*, S. 27, İstanbul, 1973, s. 99-110; Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 387 vd.; Fahri Çetin Derin, "Yayla İmamı Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.3, İstanbul, 1973, s. 213-272; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 8, Osmaniyye Matbaası, İstanbul, 1303, s. 128 vd.; Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1326, s. 187 vd.; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 77 vd. Nizâm-ı Cedîd ordusu ve onunla beraber yapılan diğer birçok yeniliklerin ilgası ve akıbetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809)*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 792 vd.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 192-1, 192-2, 192-4.

Kaynak Eserler

AHMED CEVDET PAŞA, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

AHMED CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, C. 5, Osmaniyye Matbaası, İstanbul, 1309.

AHMED CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, C. 6, Osmaniyye Matbaası, İstanbul, 1303.

AHMED CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, C. 8, Osmaniyye Matbaası, İstanbul, 1303.

ÇINAR, Ali Osman, Es-seyyid Mehmed EmînBehîç'inSevânihü'l-Levâiyih'i ve Değerlendirmesi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992.

DERİN, Fahri Çetin, "Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dâir Bir Tarihçe", Tarih Dergisi, S. 27, İstanbul, 1973.

DERİN, Fahri Çetin, "Tüfengçi-başı Ârif Efendi Tarihçesi", Belleten, C. XXXVIII, S. 151, Ankara, Temmuz 1974.

DERİN, Fahri Çetin, "Yayla İmamı Risalesi", Tarih Enstitüsü Dergisi, S.3, İstanbul, 1973.

Koca Sekbanbaşı Risalesi, Haz. Abdullah Uçman, Kervan Kitapçılık, 1974.

MUSTAFA NURİ PAŞA, Netayicül-Vukuat, sadeleştiren, notlar ve açıklamalar ekleyen: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980.

MÜTERCİM AHMED ÂSİM EFENDİ, Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809), C. 1, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015.

MÜTERCİM AHMED ÂSİM EFENDİ, Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809), C. 2, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015.

UÇMAN, Abdullah, Fransa Sefaretnamesi: Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.

Araştırma ve İncelemeler

AKŞİN, Sina, Türkiye Tarihi, C. 3., Cem Yayınları, (tarihsiz).

ARMAOĞLU, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.

CEZAR, Yavuz, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

DANIŞMEND, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.

GENCER, Ali İhsan, Bahriye'de Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789– 1867), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985.

GENÇ, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

GÜNDÜZ, Murat, XVIII. Asrın İkinci Yarsısında Osmanlı Devleti'nde İslahat Hareketleri, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

KARAGÖZ, Mehmet, “Osmanlı Devletinde İslahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 6, 1995.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C. V., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

KARAL, Enver Ziya, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

KARAL, Enver Ziya, Selim III'ün Hat-tı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

KARTA, Nurullah, “Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler”, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 6, Ekim 2014.

KOÇ, Yunus-Fatih Yeşil, Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012.

KURAN, Ahmed Bedevî, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2015.

MANDACI, Filiz, III. Selim Dönemi Osmanlı Maliyesinde İslahat Hareketleri, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2007.

ÖĞRETEN, Ahmet, Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

PAMUK, Şevket, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

PAMUK, Şevket, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Sıvı Yılı Buhranları”, İ.Ü., İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXVII, S. I-II, İstanbul, 1969.

SHAW, Stanford J., Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, Çev, Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2004.

TABAKOĞLU, Ahmet, Türkiye İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

TURAN, Osman, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019.

UÇMAN, Abdullah, “III. Selim’in Viyana Elçisi: EbûbekirRâtib Efendi’nin Nemçe Sefâretnâmesi”, Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2010.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. IV., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Selim III’ün Veliahd İken Fransa Kralı Lûi XVI İle Muhabereleleri”, Belleten, C.II, S. V-VI, Ankara, Nisan 1938.

YARDIMCI, Mehmet Emin-Ednan Ayvaz, “Osmanlı Mali Sisteminde İrâd-ı Cedid Hazinesi ve Muhasebe Kayıtları”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 7., İktisat Özel Sayısı, 2007.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi”, Türkler, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

YEŞİL, Fatih, “III. Selim Devri Siyasî Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Lâyiha Üzerine Notlar”, Belleten, C. LXXVI, S. 275, Ankara, 2012.